

Marko Babić

Instytut Europeistyki WDiNP, Uniwersytet Warszawski

„Zakłęty krąg sprzeczności”: Synteza społeczna i interes narodowy w Serbii (zarys problemu)

Historia Serbii ostatnich dwóch stuleci pokazuje nam, że jej jedynym stabilnym elementem jest trwała niestabilność: zmiany różnych modeli społecznych, eksperymentowanie z formami rządów, uchwalanie i obalanie kolejnych konstytucji, inauguracja i szybka detronizacja różnych zewnętrznych i wewnętrznych polityk, i *last but not least*, chaotyczne konsekwencje owych gwałtownych zwrotów. Wnikliwy obserwator może odnieść wrażenie, że w Serbii wszystko się zmienia tylko po to, by nic się nie zmieniło. Jakie są przyczyny takiego stanu rzeczy? Czy można znaleźć jego wspólny mianownik? Czy w ogóle należy poszukiwać wspólnego mianownika, a może raczej należałoby przeanalizować każdą konkretną sytuację historyczną w jej własnych realiach? Czy rację miał Karl Popper przekonując do niepowtarzalności zdarzeń historycznych?¹ Czy można na tej podstawie sformułować jakiegokolwiek przewidywania na przyszłość?²

Metodologicznie jednak spróbuję w pracy oprzeć się o założenia charakteryzujące historycyzm – założenia o istnieniu głębokich struktur historycznych, warunkujących konkretny stopień rozwoju społecznego i dominujących kontekstów społecznych. Hipotezą pracy jest przypuszczenie, iż powodem wspomnianej niestabilności politycznej i państwowej (odzwierciedlającej zarówno w serbskiej polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej pojęcie racjonalnego interesu narodowego jako jednego z fundamentów stabilnego państwa) jest „zakłęty krąg sprzeczności” tez i antytez historycznych nie prowadzących do racjonalnej syntezy społecznej – warunku koniecznego stabilnego państwa. Świadomie nawiązuję do filozofii Georga Hegla, której kwintesencją była tzw. triada – dialektyczny trójstopniowy rozwój myśli, a zarazem całej

---

¹ K. Popper, *Nędra historycyzmu*, Warszawa 1999, s. 144.

² Historycyzmem Popper nazywa wszelkie podejście do nauk społecznych, mających za główny cel formułowanie prognoz historycznych za pomocą schematów czy praw rozwoju historycznego. Por. K. Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, *Wysoka fala prorocत्व: Hegel, Marks i następstwa*, Warszawa 1993.

rzeczywistości: teza, jej zaprzeczenie – antyteza, i ich jedność na wyższym poziomie, synteza, jako punkt wyjścia do nowej triady. Teza i antyteza są „sprzeczne”, negują się wzajemnie, znoszą się, tworzą jedność syntezy. Fundamentalna sprzeczność, u podstaw której leży nacjonalizm, znajduje się w konflikcie między tendencjami modernizacyjnymi i antymodernizacyjnymi w Serbii. Można przyjąć te dwie tendencje jako heglowską tezę i jej zaprzeczenie – antytezę. Nie jest to jednak wyłączną osobliwością Serbii – w innych krajach obserwować można podobne konflikty. Dlaczego jednak w przypadku tego państwa istnieje poważny problem stworzenia udanej syntezy społecznej, która stanowiłaby wartość dodaną – ową „jedność na wyższym poziomie”? Praca stanowi próbę odpowiedzi na te pytania.

Synteza społeczna

Co rozumiemy pod syntagmą „synteza społeczna”? Stabilność społeczna jest związana z funkcjonalnością, ponieważ każda spontaniczna stabilność społeczna jest niemożliwa, jeżeli nie jest produktem „pokoju”, wynikającego z faktu zaspokojenia potrzeb większości społeczeństwa. Przyjmujemy, że społeczeństwa, jak i jednostki, dążą do stabilności, co oznacza funkcjonalną i zrównoważoną organizację wspólnych, jak i jednostkowych zasobów mających na celu zapewnienie przetrwania w warunkach niepewności stanu naturalnego³. Ze względu na imperatyw funkcjonalności, społeczeństwa wybierają takie elity społeczne, które, będąc swoistym sternikiem, są zdolne kierować społeczeństwo w stronę upragnionej stabilności. Legitymacja elit społecznych znajduje się zatem we wprost proporcjonalnym stosunku do ich funkcjonalności w zapewnieniu owej stabilności społecznej. Nie dotyczy to tylko aktualnego, ale i przyszłych pokoleń, albowiem społeczeństwa dążą do „przedłużenia gatunku” na osi czasowej. Również elity stają się funkcjonalne, jeżeli potrafią zaoferować społeczną syntezę zdolną do spójnej aktywacji wszystkich dostępnych wspólnych zasobów. W przeciwnym razie, bez społecznej syntezy, społeczeństwu groziłaby dekonstrukcja i przekształcenia się w ciąg niepowiązanych i sprzecznych wzajemnie całości i części. Na osi czasu oznacza ona ciągłość w rozumieniu kumulacji zasobności społeczeństwa i utrzymania użytecznych praktyk społecznych. Nie byłoby to możliwe w przypadku stanu dyskontynuacji, permanentnej wojny między „tezą” i „antytezą” społeczną bez jakiegokolwiek jednoczącej syntezy⁴.

Ta społeczna synteza jest konkretnym modelem bądź porządkiem społecznym, w ramach którego trwale istnieją wszelkie podsystemy społeczne (różne grupy

³ Istnieją także przeciwne przykłady empiryczne – ludzie dążą do destrukcji i niestabilności. Nawiązujemy tu jednak do sensu różnorodnych antropologii filozoficznych takich jak Davida Hume’a (*Traktat o naturze ludzkiej*, Warszawa 2006) czy Michaela Oakeshotta (*On Human Conduct*, Oxford 1975).

⁴ N. Cvetičanin, *Proces konstituisanja političke i društvene elite u srpskom društvu – problem diskontinuiteta i fluktuirajućeg legitimiteta*, “Nacionalni Interes” 2010, vol. 9, No. 3.

społeczne, organizacje, wreszcie rodzina jako podstawowa komórka społeczna) jako warunek konieczny spójności społeczeństwa w teraźniejszości i jego kontynuacji z przeszłości i w przyszłości. Często niewidoczne w procesach formowania się różnorodnych elit, kontekstach czy modeli społecznych, lecz zawsze obecne historyczno-socjologiczne struktury w „procesach długiego trwania” (Fernand Braudel)⁵ tworzą warunki rozwoju poszczególnych społeczeństw determinując ich stabilność lub niestabilność. Istnieje sprzężenie zwrotne między aktualną stabilnością społeczeństwa i procesem tworzenia się elit/kontekstów/modeli społecznych – stabilne społeczeństwa służą powstawaniu stabilnych procedur selekcji elit społecznych i reprodukcji stabilnych kontekstów/modeli społecznych, i odwrotnie – niestabilne społeczeństwa umożliwiają powstawanie niefunkcyjnych procedur i źle wybranych elit w niestabilnych kontekstach społecznych w ramach niestabilnych modeli społecznych.

Jednym z krajów zastosowania pierwszego z paradygmatów jest Wielka Brytania⁶. Zdolność elit brytyjskich do „uczenia się” z doświadczeń społecznych i odnajdywania syntezy społecznej pacyfikującej ekstrema umożliwiło całemu społeczeństwu utrzymanie się w pozytywnym kręgu historycznym⁷. Brytyjski postęp ewolucyjny od oligarchii ku partycypacyjnej demokracji (*participatory democracy*)⁸ jest tak różny od przypadku zastosowania drugiego paradygmatu – Serbii. Brak funkcjonalnej elity społecznej, posiadającej legitymację uniemożliwiał zainicjowanie pozytywnych procesów społecznych⁹. Zamiast syntezy procesów społecznych, w przypadku Serbii, nieustannie mamy do czynienia ze wzajemnym zwalczaniem ekstremów – „teza” historyczna” versus „antyteza” historyczna umożliwiająca zamianę jednej oligarchii na inną, przy czym proces „uczenia się” z doświadczeń społecznych serbskich elit (oligarchii) pozostaje na niskim poziomie¹⁰. Niewątpliwie na taki stan rzeczy wpływała konieczność przetrwania i imperatyw wyzwolenia się spod wielowiekowej obcej okupacji¹¹.

Wielowiekowy okres niemożliwości samodzielnego kreowania optymalnego modelu społecznego uniemożliwiał powstanie warunków do stopniowego i racjonalnego rozwoju społecznego. Niektórzy serbscy autorzy piszą nawet o powstaniu „wyzwolicielskiej kultury politycznej”, będącej swoistą „podziemną rzeką wpływającą

⁵ „Long Dureé”, koncepcja francuskiego historyka Fernanda Braudela odnosi się do struktur historycznych analizowanych w perspektywie czasowej wielu pokoleń a nawet stuleci, gdzie struktury długiego trwania mają większe znaczenie niż poszczególne wydarzenia polityczne czy militarne. Por. F. Braudel, *Historia i trwanie*, Warszawa 1971.

⁶ O procesie formowania się elit w Anglii od starej arystokracji do nowej merytokracji patrz: L. Stone, S. Fawtier, C. Jane, *An open elite? England 1540–1880*, Oxford 1986.

⁷ Używając metody prostej indukcji historycznej można stwierdzić, że także w innych stabilnych i odpowiednio zintegrowanych społeczeństwach europejskich (szwedzkim, duńskim, norweskim) proces stabilizacji społecznej był procesem ewolucyjnym.

⁸ L. Stone, S. Fawtier, C. Jane, *An open elite?..., op. cit.*

⁹ N. Cvetičanin, *Proces konstituisanja..., op. cit.*

¹⁰ *Ibidem*, 107–146.

¹¹ Od połowy XV wieku do Kongresu Berlińskiego w 1878 roku Serbia pozostawała częścią Imperium Otomańskiego.

na rozwój nawet wtedy, kiedy nie była widoczna na powierzchni”¹². Czasy po wyzwoleniu nie przyniosły zasadniczej zmiany, ponieważ przejście z jednego „ekstremalnego” stanu poddaństwa wobec obcej władzy do drugiego – aktywnej walki przeciwko tej władzy, pozostawiły trwałą skłonność przechodzenia od historycznej „tezy” do historycznej „antytezy”, nie pozostawiając miejsca na wypracowanie stopniowego procesu „uczenia się” i w końcu powstania syntezy społecznej. Rzeczywistość ta w znaczącym stopniu utrudniła i skomplikowała zrównoważony rozwój instytucjonalny po „wyzwoleniu się” spod obcej okupacji. Owa „wyzwoliocielska kultura polityczna” wpływała i nadal wpływa zarówno na elitę społeczną, jak i na większą część społeczeństwa serbskiego – kwestie zasadniczego pytania o wolności polityczne, terytorium i granice państwa serbskiego uniemożliwiają racjonalne rozumowanie o wewnętrznym rozwoju instytucjonalnym i trwałym modelu społecznym¹³.

Mimo faktu, że po zmianach demokratycznych po upadku rządów Slobodana Miloševića w 2000 r. reformy demokratyczne i proces integracji euro-atlantycznych pozostają deklaratorywnie strategicznym kierunkiem rozwoju i polityki Republiki Serbii, oczywiste jest, że ramy instytucjonalne demokracji pozostają nieskonsolidowane, społeczni i polityczni aktorzy demokratyzacji i modernizacji pozostają podzieleni w kwestiach wizji dalszych reform. Słowem, strategiczne podziały zarówno elity, jak elektoratu przedstawiają swoisty rozstępek ideologiczno-tożsamościowy. Podczas gdy w krajach byłego bloku komunistycznego osiągnięto trwałe kompromisy polityczne w sprawie konieczności budowy liberalno-demokratycznego systemu i euro-atlantycznych integracji, w Serbii nadal istnieje ideologiczny dysonans w sprawie strategicznych kierunków rozwoju zarówno państwa, jak i społeczeństwa¹⁴. Jest to bezpośrednio powiązane z konfliktem tendencji modernizacyjnych pragnących stworzyć społeczeństwo nowoczesne i antymodernizacyjnych preferujących samoizolację i zachowania ksenofobiczne. W wyniku konfliktu procesy modernizacyjne zostały dokonane tylko częściowo w kontekście procesów budowy instytucjonalnych ram polityczno-prawnych oraz podstawowych warunków rozwoju gospodarki wolnorynkowej. Można przyjąć, że „tezą” historyczną są siły modernizacyjne, skupione w partiach proreformatorskich i proeuropejskich, zdecydowanych wspierać tworzenie się demokracji liberalnej, wolnego rynku, współpracy z społecznością międzynarodową kojarzoną przede wszystkim z Unią Europejską. Jest to podejście uwzględniające nową zmienioną rzeczywistość, wymagającą nowego sposobu myślenia. Polega na traktowaniu państwa nie w kategoriach urzeczywistnionej misji historycznej, lecz w kategorii dobrobytu jej obywateli w ramach społeczeństwa nowoczesnego. Społeczeństwo nowoczesne charakteryzuje się procesem racjonalizacji w wielu

¹² T. Kuljić, *Knez Miloš, Nikola Pašić, Tito*, „Jugoslovenski istorijski časopis” 1997, No. XXX, s. 170.

¹³ N. Cvetičanin, *Proces konstituisanja...*, *op. cit.*

¹⁴ M. Babić, *Aporie tożsamości. Serbowie, Chorwaci i Unia Europejska*, [w:] *Problemy aksjologiczne w relacjach Unii Europejskiej z Bałkanami*, F. Golebski, M. Babić (red.), Warszawa 2012, s. 116–121.

sferach życia takich jak podział sfery publicznej i prywatnej, państwa i społeczeństwa, kościoła i państwa, dominacja naukowej percepcji świata, podział rozum i umysłu, instrumentalnej i substancjalnej racjonalności. Według Zygmunta Baumana¹⁵ jedną z zasadniczych charakterystyk nowoczesności jest rewolucja w mentalności ludzi – poleganie na własnym rozumie i umyśle, poszukiwanie nowych możliwości, otwartość na nowe niestandardowe rozwiązania, wiara w progres i w siłę rozumu¹⁶.

„Antytezą” historyczną procesów modernizacyjnych są występujące równoległe procesy retradycjonalizacji¹⁷, klerykalizacji i tendencje samoizolacji zarówno społeczeństwa, jak i państwa serbskiego. Przedstawiciele tych ostatnich to partie nalegające na „patriotyzm” mniej lub bardziej kojarzony z etnonacjonalizmem aktywnym zarówno w wewnętrznej polityce, jak i w polityce wobec świata zewnętrznego. Najbardziej radykalni z nich podtrzymują militarystyczną koncepcję budowy „Wielkiej Serbii”. Jest to anachroniczne podejście traktujące współczesną Serbię jako kontynuatorkę państwa sprzed pierwszej wojny światowej czy wręcz wczesnośredniowiecznej Serbii dynastii Nemanjiciów¹⁸. Po której stronie znajduje się obecnie Serbia i co ważniejsze, po której stronie chce się znajdować? Dla regionu Bałkanów Zachodnich nie jest to pytanie bez znaczenia: Serbia pozostaje największym państwem regionu z 7 120 000 mieszkańców oraz ponad 88 000 km kwadratowych powierzchni¹⁹ i tym samym ważnym aktorem regionalnym.

¹⁵ Porównaj: Z. Bauman, *Modernity*, [w:] *The Oxford Companion to Politics of the World*, J. Krieger (red.), Oxford 2001.

¹⁶ Przekonania te jednak, nie bez słuszności, bywają kwestionowane w ramach tego, co określamy jako ponowoczesność (na przykład, wiara w postęp i niedwuznaczny – *unambiguous* – proces historyczny, dominacja rozumu i racjonalizacji nad uczuciami i spontanicznością, dominacja zachodniego stylu życia nad pluralizmem różnych wartości i sposobów życia). Bauman jednak podkreśla, że „nowoczesność jest zwykle opisywana jako najwyższa forma rozwoju historycznego. Chociaż z natury dynamiczna, nowoczesna cywilizacja nadal utrzymuje swoją własną tożsamość. Jest w stanie ciągłej kreatywności, w przeciwieństwie do innych cywilizacji, które zastygły tracą zdolność do dostosowania się do »nowych« wyzwań. Wraz z pojawieniem się współczesnej cywilizacji, świat dzieli się na część nowoczesną, i resztę, która stoi w obliczu wyzwań związanych z modernizacją”. *Ibidem*, s. 550–555.

¹⁷ Proces oznacza „powrót do korzeni” i ma bezpośrednią siłę normatywną. Nalega na reintegrację tożsamości – zarówno kulturowo-etnicznej, jak i instytucjonalno-politycznej. Oparty jest na kulcie „krwi” i „tła”, na wspólnym języku, pochodzeniu i odrębnej tradycji kulturowej. Patriotyzm w ten sposób rozumiany przedstawia walkę przeciwko zewnętrznym wpływom w celu zachowania „unikatowości” i czystości tożsamości własnego *ethnosu* i jego kultury. Por. С. Дивјак, Проблем идентитета; Културно, Етничко, Национално и Индивидуално, Службени Гласник, Београд 2006, s. 272.

¹⁸ Z dynastią Nemanjiciów (XI–XII stulecie) związane są początki serbskiej państwowości, kiedy powstały podwaliny serbskiego imperium średniowiecznego.

¹⁹ Dane z 2012 r. za: oficjalną stroną rządu Republiki Serbii www.srbija.gov.rs (10.04.2013).

Interes narodowy i nacjonalizm

Powyższe dylematy najlepiej są widoczne w sprzecznościach i niespójności kwestii o fundamentalnym znaczeniu, jaką jest interes narodowy. Pojęcie interesu narodowego pozostaje jednym z głównych pojęć paradygmatu realistycznego w teorii stosunków międzynarodowych. Paradygmat ten opiera się na triadzie: państwo (jako władza i jej możliwości), równowaga sił i struktura systemu międzynarodowego. Niewątpliwie państwo, według zwolenników realizmu politycznego w teorii stosunków międzynarodowych, jest najważniejszym uczestnikiem w systemie międzynarodowym zorientowanym na siebie i na swoje interesy, a nie na uniwersalne wartości. Interes rozumiany jest w kategoriach siły i poprzez te wartości próbuje zrozumieć zachowania innych. Polityką międzynarodową rządzi „prawo silniejszego”, a ponieważ żadne państwo nie jest wystarczająco silne, by narzucić TRWALE swój system wartości, swoje interesy i swoją wizję świata, pokój zapewnia równowaga sił, a nie moralność czy organizacja międzynarodowa lub najlepsze choćby prawo międzynarodowe²⁰. Do rozpadu federacyjnej Jugosławii (SFRJ²¹) interes narodowy Serbii traktowany był przez pryzmat marksizmu. Oficjalnie była to ideologia, dla której nadrzędnym celem było „dobro” ludzkości, zakładająca, że kapitalizm należy „zastąpić” systemem lepszym i sprawiedliwszym niż te, które istniały w większości krajów. Teoretycznie, marksizm lekceważył podziały narodowe podkreślając jednocześnie podziały klasowe. W tym kontekście, ideologicznym – „w interesie klasy robotniczej” – należy także traktować politykę zagraniczną SFRJ²². Początek lat dziewięćdziesiątych w Serbii oznaczał rewitalizację pojęcia interesu narodowego jako swoistego rozprawienia się ze ślepyim podporządkowaniem się „międzynarodowej” ideologii marksistowskiej i zajęcia się sprawami własnego narodu i własnego państwa. Wówczas Serbia nadal pozostawała we wspólnocie jugosłowiańskiej i trudno było definiować interesy narodowe według własnych kryteriów. Szybko okazało się, że serbskie interesy narodowe znajdują się w sprzeczności z interesami pozostałych narodów, będących wtedy w federacji jugosłowiańskiej (Słoweńców, Chorwatów, Macedończyków, Albańczyków, muzułmanów bośniackich, a nawet Czarnogórców – tradycyjnych sojuszników Serbów). Za względu na niemożność zdefiniowania interesu narodowego na poziomie państwowym, w Serbii zaczęto formułować interes narodowy jako interes narodu serbskiego, i to nie tylko Serbów mieszkających

²⁰ Por. H. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 1978.

²¹ Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii (1943–1991).

²² Stając się ideologicznym zakładnikiem „interesów klasy robotniczej”: przykładowo, w kwestii uznania Niemieckiej Republiki Demokratycznej, SFRJ stała się ofiarą tzw. doktryny Hallstaina z 1955 roku, w myśl której Republika Federalna Niemiec nie powinna utrzymywać stosunków dyplomatycznych z krajami uznającymi NRD, bądź na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych z popierającymi reżimy jawnie lekceważące reguły demokratyczne i prawa człowieka (Kuba, Angola).

w Serbii, ale wszystkich Serbów na terenach federacji jugosłowiańskiej²³. Po upadku SFRJ w roku 1991 oraz kolejnych formach państwa południowosłowiańskiego (najpierw Federacyjna Republika Jugosławii 1992–2003, potem Wspólnota Państwowa Serbii i Czarnogóry 2003–2006), wreszcie, po udanym referendum niepodległościowym Czarnogóry w 2006, Serbia znów stała się państwem niepodległym. W trakcie piętnastoletniego procesu rozpadu kolejnych form państwa południowosłowiańskiego nieustannie nasuwało się pytanie o aktualny interes narodowy Serbii i Serbów. Zwrócono ponownie uwagę na cele z czasów, kiedy Serbia istniała jako państwo jednolite w kontekście identyfikacji narodowej, a więc sprzed procesu jednoczenia z innymi narodami południowosłowiańskimi. Najczęściej powoływano się na *Начертаније* (Načertanije) Iliję Garašanina z 1844 r.²⁴, program strategiczny serbskiej polityki zagranicznej od momentu ukazania się dokumentu aż po pierwszą wojnę światową. Jego idee i polityka z dzisiejszego punktu widzenia pozostają jednak kontrowersyjne²⁵: czy jego autor był zwolennikiem utworzenia inkluzywnego państwa Południowych Słowian, czy był serbskim nacjonalistą pragnącym Wielkiej Serbii. Inkluzywny charakter jego programu uważał on za konieczny warunek stabilności społecznej przyszłego, dużego państwa. Niepewność ówczesnego hobbesowskiego światowego systemu politycznego odzwierciedlała się w strukturze i treści tego programu²⁶. Program opierał się wówczas na akceptowalnych zasadach, które dopiero w innej epoce były kwestionowane. Jedną z nich było prawo każdego państwa do zwiększania terytorialnego bez względu na rodzaj i charakter ludności – przyszłych poddanych. To pozostałość *raison d'être* stosunków feudalnych, kiedy prawem i obowiązkiem każdego monarchy było stać się zdobywcą. Kolejną, szeroko aprobowaną od końca XIX w. zasadą, było dążenie do utworzenia państwa narodowego. Serbia zatem miała prawo podbijać terytoria poza Serbią, zamieszkałe przez Serbów i inne narody południowosłowiańskie, znajdujące się wówczas jeszcze pod jurysdykcją „chorego człowieka Europy” – chyłącego się ku upadkowi imperium tureckiego. Program Načertanije był wówczas całkiem zasadny i nie wzbudzał sprzeciwu.

Serbia na przełomie XX i XXI wieku nie była już – jak stulecie wcześniej – Piemontem uciemionych narodów południowosłowiańskich mającym misję oswobodzicielską i zjednoczeniową. Po doświadczeniach państwowych XX wieku i upadku jugosłowiańskiej idei, program i cele Načertanije zdezaktualizowały się. Odwrotnie niż w czasach Iliji Garašanina Serbia nie miała w swoim najbliższym otoczeniu ponadnarodowych imperiów – reliktywów monarchii feudalnych (austrowęgier-

²³ V. Dimitrijević, *Pojam nacionalnog interesa i medjunarodni položaj Srbije*, [w:] *Nacionalni i državni interes moderne Srbije*, D. Vujadinović, V. Goati (red.), FES, Beograd 2007, s. 35–36.

²⁴ Pełny tekst Načertanije w: Д. Страњакoвић, *Како је постало Гарашаниново „Начертаније”*, Споменик СКА, ХСЦ, Београд 1939, s. 76–102.

²⁵ Istnieje obszerna literatura na ten temat, przykładowo: N. Stančić, *Problem Načertanija Ilije Garašanina u našoj historiografiji*, „Historijski zbornik” 1971, XXI–XXII; D. MacKenzie, *Ilija Garasanin: Balkan Bismarck*, Boulder: East European Monographs 1985; R. Ljušić, *Knjiga o Načertaniju: Nacionalni i državni program Kneževine Srbije*, Beograd BIGZ, 1993.

²⁶ E. Manetović, *Nacertanije and Nationalism*, “The Historical Review” 2006, vol. 3.

skiej i tureckiej). Tym razem były to narodowo zdefiniowane małe państwa, takie jak: Chorwacja, Macedonia czy Czarnogóra, a także Bośnia i Hercegowina (według porozumienia pokojowego z Dayton zdefiniowana jako wielonarodowe państwo złożone z dwóch części – Republiki Serbskiej i Federacji Bośni i Hercegowiny). Kolejną zmianą, mającą miejsce od czasów drugiej wojny światowej, było stanowisko międzynarodowej opinii publicznej na temat uprawnionych i nieuprawnionych celów polityki zagranicznej. Innymi słowy, czy dane działanie mogło uzyskać poparcie innych państw i organizacji międzynarodowych, czy można się powoływać na moralne i ideologiczne uzasadnienia takich działań. W tym kontekście projekty tworzenia państwa narodowego na wzór programu z Načertanije stały się nie tylko zabronione, ale i szkodliwe²⁷.

Zmiany w prawie międzynarodowym spowodowały, że prawo do samostanowienia przekształciło się z zasady politycznej w zasadę prawną: „wszystkie narody mają prawo do samostanowienia. Z mocy tego prawa swobodnie określają one swój status polityczny i swobodnie zapewniają swój rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny”²⁸. Oznaczało to prawo każdej wspólnoty narodowej do uczestnictwa w kierowaniu państwem (samostanowienie wewnętrzne), i jeżeli ten warunek nie został spełniony, prawo narodu do utworzenia własnego państwa bądź przyłączenia się do innego państwa (zewnętrzne samostanowienie)²⁹. Serbska elita musiała zrozumieć, że nowe paradygmaty sytuacji międzynarodowej wymagają zmiany z programu o charakterze agresywnym do programu o charakterze obronnym. Tworzenie państwa terytorialnego kosztem państw sąsiedzkich zamieniono prawem do ochrony terytorium Serbii przed secesjonistycznymi ruchami narodowymi w próbie tworzenia własnych państw, bądź prób przyłączenia do innych państw terytorium należącego do Serbii. Kwestia dotyczy Kosowa, chociaż nie można wykluczać tendencji secesjonistycznych węgierskiej mniejszości narodowej w Wojwodinie i muzułmańskiej w Sandżaku. Wyraźnie zatem mamy do czynienia z trudnością pogodzenia paradygmatu samostanowienia narodowego z paradygmatem integralności terytorialnej państwa.

²⁷ V. Dimitrijević, *Pojam nacionalnog interesa...*, *op. cit.*, s. 38.

²⁸ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, artykuł 1. (Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167) oraz *ipso* artykuł 1 *Międzynarodowego Paktu Gospodarczego, Społecznego i Kulturalnego*, Dz.U. 1977 nr 38 poz. 169. I dalej w tych samych dokumentach: „2. Wszystkie narody mogą swobodnie rozporządzać dla swoich celów swymi bogactwami i zasobami naturalnymi bez uszczerbku dla jakichkolwiek zobowiązań wynikających z międzynarodowej współpracy gospodarczej, opartej na zasadzie wzajemnych korzyści, oraz z prawa międzynarodowego. W żadnym przypadku nie można pozbawiać narodu jego własnych środków egzystencji. 3. Państwa-Strony niniejszego Paktu, włącznie z Państwami odpowiedzialnymi za administrację terytoriów niesamodzielnymi i terytoriów powierniczych, będą popierały realizację prawa do samostanowienia i będą szanowały to prawo zgodnie z postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych”.

²⁹ Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych, [w:] Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego 2625 (XXV) z 24 października 1970 r. (aneks do rezolucji). Por. Oficjalna strona Organizacji Narodów Zjednoczonych: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement> (10.04.2013).

Sabrina Ramet stwierdza, że nacjonalizm serbski jest niezgodny (*incompatible*) z wartościami liberalnymi i konstytucyjno-prawną regulacją państwa³⁰ i w tym upatruje permanentne kryzysy wszystkich form państwowych, w których skład wchodziła Serbia. Widzi w nim siłę uniemożliwiającą powstanie stabilnej syntezy społecznej jako immanentnej części stabilnej formy państwowej. Vesna Pešić³¹ rozwijając tę myśl, stwierdza, że nacjonalizm serbski jest immanentnie antypaństwowy, ponieważ jego istotą jest państwo „niedokończone” i dlatego potwierdza się jego niezgodność ze współczesnym państwem prawa³². Po uzyskaniu niepodległości w 1878 r. Serbia będąc suwerenną, kontynuowała plany ekspansji. Plan rozszerzenia terytorium o „ziemie historyczne” (wówczas jeszcze pozostające pod okupacją turecką i austro-węgierską, jak na przykład Kosowo czy Bośnia i Hercegowina) z jednej strony uzupełniał się ideą zjednoczenia narodowego wszystkich Serbów w jednym państwie (biorąc pod uwagę fakt, że wówczas dużą część Serbów mieszkala na terytorium austro-węgierskim – w dzisiejszej Chorwacji, Bośni, Wojwodinie, Hercegowinie). W skutek zwycięstw w wojnach bałkańskich z lat 1912/13 Serbia odzyskała Kosowo i Macedonię Wardarską doprowadzając do sytuacji, kiedy nowo zdobyte terytorium przeważnie zamieszkała ludność nieserbska. Doprowadziło to do sytuacji paradoksalnej – Serbia posiadała odzyskane „ziemie historyczne”, nad którym miała władzę suwerenną bez ludności serbskiej, podczas gdy duża część narodu serbskiego zamieszkiwała terytorium innych państw. Nie ulega wątpliwości, że nieserbskie narody, które zostały częścią państwa serbskiego, osłabiały go nieutożsamianiem swoich dążeń narodowych z powstaniem państwa serbskiego i jego starań asymilacyjnych. Wrogość była odwzajemniana przez władze serbskie. Dlatego integracja na zasadach liberalno-demokratycznych, rozumiana jako równe prawa obywatelskie, nie była brana pod uwagę. Uważano, że terytorium zamieszkałe przez wrogo nastawione narody nie może być skutecznie kontrolowane w przypadku zastosowania wyżej wymienionych zasad. Ze względu na te sprzeczności serbskiego nacjonalizmu państwo zawsze pozostawało „niedokończone”: począwszy od Królestwa Serbii (1878–1918), pierwszej Jugosławii (1918–1941), drugiej Jugosławii (1943–1991), trzeciej Jugosławii (Federacyjna Republika Jugosławii 1992–2003), skończywszy na Wspólnocie Państwowej Serbii i Czarnogóry (Državna Zajednica Srbije i Crne Gore 2003–2006). Wszystkie formy państwowe okazywały się niestabilne i nietrwale. Problem pozostawał podobny: ochrona Serbii przed mniejszościami, które nie mogły być zintegrowane ze względu na matrycę nacjonalistyczną, co z kolei, wymagało użycia siły, bądź wysiłku (nie wyłączając konfliktu zbrojnego) w celu zjednoczenia wszystkich Serbów w jednym państwie, a to prowadziło do konfliktu z państwami

³⁰ Por. S. Ramet, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation 1918–2005*, Bloomington 2006.

³¹ V. Pešić, *Nacionalizam nemoguće države*, „Helsinki Povelja” 2006, nr 99–100, s. 20–22.

³² Pešić uważa, że jest on odmienny od nacjonalizmów innych postjugosłowiańskich narodów. Nacjonalizm traktowany był jako ideologia polityczna, która po osiągnięciu celu, jakim jest niepodległe państwo, stopniowo traci dominującą rolę polityczną. Rezultatem tego procesu jest polityczna stabilizacja i marginalizacja partii o zabarwieniu ekstremistycznym. *Ibidem*.

ościenymi³³. Należy stwierdzić, że Jugosławia jako konglomerat narodów mających różne cele i interesy narodowe, różne historie bez tradycji demokratycznych, i z różnym stopniem zaawansowania procesów modernizacyjnych, pozostawała od początku państwem niestabilnym. Nie rozwiązała serbskiej kwestii narodowej, a ze względu na nacjonalizmy innych narodów, służące celowi stworzenia własnych państw narodowych, pierwsza, jak i druga Jugosławia nie mogła ustabilizować się jako państwo mające legitymację demokratyczną.

Zasady obrony „ziem historycznych” zamieszkałych przez nielicznych Serbów i dążenie do zjednoczenia z Serbami znajdującymi się poza granicami Serbii, powróciły w ostatniej dekadzie XX stulecia, w podobnej formule jak na początku XX wieku, kiedy państwo to także broniło jednocześnie obu zasad. Dzisiaj broni swojego prawa do „ziem historycznych” – Kosowa, jednocześnie nie rezygnując z „serbskich ziem” w Bośni i Hercegowinie. Owo „poszukiwanie” właściwych granic państwa serbskiego znacznie uwidaczniało się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy w pewnym momencie istniało aż 5 serbskich „państw”: Republika Serbska Krajina (RSK) w Chorwacji, Republika Serbska (RS) w Bośni i Hercegowinie, Republika Serbia, Republika Czarnogóra (uważana za serbską Spartę) i w końcu mała Jugosławia (sojusz Serbii i Czarnogóry – Wspólnota Państwowa Serbii i Czarnogóry SCG). Vesna Pešić wprost stwierdza, że „umiejscowienie nacjonalizmu jako kultury autorytarnych rządów było wynikiem globalnych wyzwań związanych z demokratyzacją oraz procesami integracji europejskich, które nastąpiły po upadku muru berlińskiego. Serbia Slobodana Miloševića była negatywną odpowiedzią na te wyzwania. Proces świadomej rewitalizacji serbskich sprzeczności narodowych (przez serbskie elity – uzup. M.B.) pozostawił ją poza czasem i przestrzenią zdecydowany nie dopuścić do racjonalnej regulacji i odbudowy współczesnego państwa. Lepiej nie mieć państwa i egzystować w prowizorium państwowym, niż poddać się zwolennikom integracji z Europą. W ten sposób rozpoczęła się kolejna próba poszukiwania państwa. (...) O państwie mówi się w narracji mitycznej – naród serbski dostanie swoje prawdziwe (»wymagowane«) państwo dopiero wówczas, kiedy pomyślnie ułożą się historyczne gwiazdy i kiedy znikną ze sceny międzynarodowej wszyscy wrogowie Serbii”³⁴.

Zamiast dążyć do utworzenia trwałego i posiadającego legitymację państwa tworzono państwowe prowizorium, które nieustannie się rozpadało i należało je bronić zarówno przed wrogami wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi. Według tej logiki, wrogowie cały czas odbierają terytorium Serbom, nie pozwalając im na samostanowienie, niszcząc wspólne państwo Jugosławię³⁵. Czy rozwiązaniem sytuacji może być zrzeczenie się Kosowa, jako „historycznego prawa”, z jednoczesną rezygnacją ze zjednoczenia wszystkich Serbów w jednym państwie i wreszcie osiągnięcie stabilizacji na terytorium niebędącym przedmiotem manipulacji nacjonalistycznych?

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

Według Hegla naród jest złączony duchem, który działa w historii. Jest złączony wspólnym wrogiem i braterstwem broni w wojnach, które prowadził. Co jeśli Karl Popper, odrzucając historycystyczne podejście Hegla, ma rację twierdząc, że: „naród (...) to tylko pewna liczba ludzi złączonych wspólną pomyłką co do ich historii”³⁶?

Wnioski

Serbia pozostaje w zamkniętym kręgu, w którym niesfunkcjonalne elity społeczne produkują niestabilne konteksty społeczne, niezdolne do zaproponowania syntezy społecznej, jaką jest elastyczny i funkcjonalny system społeczny. Wyjściem z tego kręgu może być stopniowe uczenie się społeczne poprzez odrzucenie modeli z przeszłości. Analizie krytycznej tychże modeli można dobrać różne doświadczenia i połączyć je w nową syntezę społeczną składającą się z najlepszych elementów z przeszłości. Kontynuacja procesów transformacji ustrojowej, modernizacji gospodarki i społeczeństwa będzie prowadzić do zmian w strukturze społecznej, uniemożliwiającej permanentne wybieranie tych samych niesfunkcjonalnych elit, co w końcu może doprowadzić do wyjścia z serbskiego narodowego paradoksu „krwi i tła” w kierunku stworzenia współczesnego państwa europejskiego. Zerwanie z irracjonalnym nacjonalizmem i nieodpowiedzialnością, jako jego cechą immanentną, stanowią konieczne warunki stworzenia racjonalnych interesów narodowych. Demokracja konstytucyjna, państwo prawa połączone z otwartością, tolerancją, intensywnie kulturowe, gospodarcze i społeczne interakcje wzbogacające wspólną wiedzę i doświadczenia, *last but not least* akceptacja i przyjmowanie pozytywnych doświadczeń innych według najlepszych standardów światowych – skumulowanie tych działań może prowadzić do racjonalnie sformułowanego interesu narodowego Serbii. Niewątpliwie system demokracji parlamentarnej, poprzez parlamentarne *ekwilibrium*, może wspomóc eliminację ekstremalnych elementów „tez i antytez” i stworzenie akceptowalnej i niezbędnej syntezy społecznej.

„Vicious Circle of Contradictions”: Social Synthesis and National Interest of Serbia (problem outline)

Abstract

Since the beginning of its modern history Serbia has been characterised by political and state instability. The issues regarding determination of a rational national interest, the questions of country's borders and development strategy show that the

³⁶ K. Popper, *Nędza historycyzmu*, *op. cit.*, s. 66.

country has considerable problems to create a social synthesis understood as „positive value” of the country’s history – learning from its own mistakes and drawing correct conclusions. The paper is an attempt to present the reasons for which the actions of Serbian elites remain ineffective in creating a functional social system in the dominating social context (including a reasonable national interest as a fundamental condition of social stability).

Key words: *Serbia, social synthesis, national interest, nationalism*

Streszczenie

Serbia charakteryzuje się niestabilnością polityczną i państwową od początku swojej nowożytnej historii. Problemy z określeniem racjonalnego interesu narodowego, kwestie granic państwa, strategii rozwoju pokazują, że w tym kraju istnieją poważne problemy z utworzeniem syntezy społecznej rozumianej jako „wartość dodana” własnej historii – uczenie się na błędach i wyciąganie właściwych wniosków. Praca stanowi próbę pokazania, dlaczego serbskie elity pozostają nieskuteczne w tworzeniu funkcjonalnego systemu społecznego w dominującym kontekście społecznym (w tym racjonalnie pojętego interesu narodowego jako fundamentalnego warunku stabilności społecznej).

Słowa kluczowe: *Serbia, synteza społeczna, interes narodowy, nacjonalizm*